

ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*Васильчук Володимир Миколайович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри історії України
Київського національного лінгвістичного університету*

ФАЛЬЦ-ФЕЙНИ – ЗАСНОВНИКИ «АСКАНІЯ – НОВА»

Наукові розробки про історичний розвиток національних меншин на українській території в контексті загальноєвропейських історичних процесів демонструють міжнародній спільноті європейсько-інтеграційну орієнтацію українських науковців. Вагомим є доробок науковців у вивченні становища німецьких поселенців та особливо громадській, економічній, політичній діяльності роду Фальц-Фейнів, це: І. Кулинич, М. Данилевич, О. Владимирський, А. Задерейчук та ін.

Важливим завданням є повернення забутих імен діячів, які зробили суттєвий внесок у розвиток України. Сьогодні дослідження доброчинності великих землевласників є актуальним. Історія родини Фальц-Фейнів привертає увагу значної кількості журналістів, письменників, науковців. Вона з'явилася на теренах України на початку ХІХ ст. і стала володарем землі у 250 тис. десятин – це 8 % території сучасної Херсонської області. Крім того, їй належало землі у межах нинішньої Запорізької області і Криму, в Біловезькій Пущі і на Немані, а також за кордоном: у Німеччині, Австрії, Франції і навіть у Південній Африці. Сьогодні будинки родини Фальц-Фейнів прикрашають центральні вулиці Херсона, Одеси, Сімферополя, Москви і Ніцци (Франція).

1827 р. герцог Фердинанд Ангальт-Кеттенський звернувся до царя Миколи І з проханням дозволити створити в Таврійській губернії колонію зі своїх підлеглих. Він дав своїм новим володінням назву, яка походила від колишнього родового маєтку і титулу графів Асканійських, що належав ангальтським герцогам з 1330 р. Згодом господарство герцога занепало. У 1845 р. Ф. І. Фейн придбав маєток Преображенка, а в 1856 р. герцог Ангальт-Дессауський продав йому маєтки Асканія-Нова і Дух-Фіней поблизу Чорного моря за 525 тис. пруських талерів. Він дуже швидко підняв господарство [1, арк. 7]. Через деякий час Фейн поріднився з іншим німецьким колоністом Фальцем. Так виник німецький рід Фальц-Фейнів. Так почалася історія всесвітньовідомого заповідника.

Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн народився 28 квітня 1863 р. в родині німецьких землевласників. Інтерес до оточуючого світу

у Фрідріха виник дуже рано. Його дідусь по материнській лінії Готліб Кнауф дуже любив природу і обожнював птахів. Після закінчення Херсонської гімназії Фрідріх вступив до Новоросійського університету в Одесі, а з другого семестру 1882 р. перейшов на медичний факультет Дерптського (Юр'євський) університету, де вивчав природничі науки.

Коли Фрідріх став повнолітнім, то відразу, не роздумуючи, витратив більше тисячі рублів на те, щоб обгородити значну ділянку землі (8 десятин) недалеко від маєтку Асканії-Нова. Тут він почав утримувати місцевих ссавців. З великими труднощами вдалось добути сайгака, косулю, оленів, степових бабаків тощо. Цьому сприяло те що, в студентські роки Фрідріх Едуардович став членом товариств природознавців — Дерптського (1882 р.) і Національного акліматизаційного у Франції (1888 р.). Пізніше його не тільки прийняли до згаданого товариства за успіхи в акліматизації диких ссавців і птахів, але й нагородили срібною медаллю [2].

Першу ділянку неораного степу в районі урочища Кролі Фрідріх почав облаштовувати після закінчення університету в 1889 р. Цю дату можна вважати початком організації першого заповідника – в Україні, так і в цілому в Російській імперії. Під час поділу батьківщини Фрідріху дістався маєток Доренбург, а його брату Володимиру – Асканія. Проте, побачивши, як Фрідріх засмутився, Володимир з легкістю поступився та обмінявся з ним маєтком.

Згодом, особливо після подорожі Фрідріха за кордон та знайомства його з керівництвом та науковцями зоологічного саду в Берліні почалось створення зоопарку. Будівництво зоопарку йшло з великим розмахом. В цей час в Асканії-Нова вдалось знайти артезіанську воду, що дало можливість насадити сад та закласти парк, збудувати ставки навіть створити невелике болото. Для захисту дрібних степових тварин було висаджено кущі, де вони могли б сховатись від хижаків. Поля навколо Асканії-Нова було засіяно зерновими та травами, щоб куріпки, фазани, перепілки та інші птахи мали їжу. Про творіння Фрідріха говорили як про рай для тварин і птахів. В цих умовах сам Фрідріх проводив велику наукову роботу. Досліджувались проблеми акліматизації тварин, проводились досліді по схрещенню різних тварин. За схрещення бізона з домашньою коровою Фрідріх отримав від царя Миколи II подарунок – зубра. Як результат схрещення коня та зебри стала поява зеброїдів. Вони були дуже витривалою та сильною робочою худобою. Але вони не мали здатності до розмноження. Проводилось багато дослідів по стерилізації тварин. Фрідріха дуже цікавили питання штучного запліднення ссавців, зокрема овець.

Він намагався врятувати від зникнення дикого коня південного степу – тарпана. Він першим в світі привіз з Монголії коня Пржевальського та отримав від нього потомство.

Фрідріху вдалось отримати пташенят африканського страуса – Нанду. Цей вид страусів походить з прерій Південної Америки. Цікавий той факт, що в перекладі з грецької мови слово «страус» означає не що інше, як «горобець-верблюд». Сьогодні є два види нанду: звичайний і північний. На початку ХХ ст. ці тварини були досить численні, але незабаром опинилися на межі знищення через масового винищення. А виною тому – смачне м'ясо і збір яєць. Багато часу Фрідріх вивчав маршрути перелітних птахів шляхом кільцювання. Розкриття таємниці міграції птахів захоплювало його, як детективна історія. У 1890 р. Фальц-Фейн одним з перших в Росії став кільцювати птахів. До кілець наука додумалася лише через декілька десятиліть, а тоді на шию птицям вішалися спеціальні циліндрики із записками на чотирьох мовах. В історії залишився цікавий факт про кільцювання. Так, папірці з Росії прибули до Судану на журавлиній шії і відразу попали до великого каліфа Махді. Це були два ретельно складені цигаркові папірці з написом. «Цей журавель виведений і вирощений в моєму маєтку «Асканія-Нова», Таврійській губернії, на півдні Росії. Прохання повідомити, де птиця була спіймана або убита. Вересень 1892. Фр. Фальц-Фейн». «Нечестивці, у них ще є час займатися такими дріб'язковими і даремними заняттями», – був остаточний висновок правителя Судана»[3].

1901 р. Микола II, відвідав Всеросійський торговий ярмарок де, познайомився з експонатами Асканії-Нова. Цар вирішив погостювати у Фрідріха Едуардовича, чим вперше порушив палацовий етикет, яким заборонялося імператорові зупинятися у приватних осіб в їх власному помешканні. 21 квітня 1914 р. в Асканію прибув полковник Спіридович, начальник секретної служби, а 23 квітня 1914 р. на трьох автомашинах з Криму приїхав імператор Микола II. Господар довго водив царя по своїх володіннях, розповідаючи, як вирішує проблему розведення в неволі унікальних тварин. Величезний маєток поміщика уразив імператора не так великою кількістю рідкісних і екзотичних тварин, наскільки дбайливим господарюванням. Микола II не чванився титулом самодержця імперії. Він запросто розмовляв із старшим доглядачем зоосаду К. Сиянко, кучером Резниченко, вівчарем С. Суконько, маєтком, що управляє, Й. Кирильцевим, науковим спостерігачем Гроті. Самодержець був в захваті від побаченого в маєтку. Микола II подарував Фрідріху Едуардовичу свій портрет з дарчим написом і дав розпорядження флігель-ад'ютантові Воронцову-Дашкову вручити від його імені службовцем подарунки: золотий годинник плюс кожному срібну табакерку, прикрашену золотим державним гербом, а також тисячу золотих рублів для преміювання гідних

працівників маєтку по на розсуд хазяїна. Візит пройшов успішно. Микола II назвав Асканію «картиною з Біблії». Потім він гідно оцінив зусилля Фрідріха у справі створення цієї перлини таврійського степу, надавши йому та його родині статус «спадкового дворянства». Цікавий факт що, це єдиний випадок за всю російську історію, коли за охорону природи та любов до тварин надали дворянське звання.

Заповідник набував слави. Його відвідували сотні людей. Влітку до службовців тільки тим і займались, що показували відвідувачам зоопарк, водили їх по заповіднику, даючи при цьому необхідні пояснення.

Оригінальний зоопарк, колекцію птахів та копитних Фрідріх формував більше як 40 років. На волі та в умовах напіввільного утримання було 52 види ссавців (296 голів) та 208 видів птахів (1549 шт.). В дендропарку, закладеному в ландшафтному стилі на площі 28 га, висадили 220 видів листяних і хвойних порід, які поливались самопливом системою струмків, та поселили співочих птахів. Діюча модель дендропарку на Всесвітній виставці в Парижі була удостоєна золотої медалі. А ще Фрідріх почав зберігати заповідні ділянки таврійського степу, де забезпечувалась охорона всього природного комплексу. Одна з цих ділянок збереглась до наших часів.

Фрідріх Фальц-Фейн мав багато планів щодо наукових досліджень. Але їх перервали Перша світова війна, а потім безвладдя, створене революціями та громадянською війною. Підводило здоров'я. В грудні 1917 р., перебуваючи в Москві, де Фрідріх шукав захисту для Асканії-Нова, він тяжко захворів, з ним стався інсульт і його розбив лівобічний параліч тіла. Оправившись від інсульту, на вокзалі в Москві, він німецькою мовою заговорив з полоненими, яких привезли з Сибіру. Його звинуватили в шпигунстві і посадили в Бутирськую в'язницю. Суспільство учених врятувало його, виклопотавши йому свободу в нових властей і відправивши за кордон. Час, проведений ним у в'язниці, ще більше підірвав здоров'я. Влітку 1918 р. Фрідріх отримав офіційне призначення Радянської влади на наукову роботу за кордоном. Він обрав Берлін. Це місто подарувало йому зустрічі з давніми друзями. Він мав змогу спілкуватися з спеціалістами, зробив декілька доповідей про свій зоопарк, про наукові досягнення на засіданні природоохоронної комісії.

Але тривога за Асканію-Нова, втрата близьких не могли пройти безслідно для людини уже хворої. 1917 р. помер у Віденській клініці Г. Фальц-Фейн, у 1919 р. в Берліні помер О. Фальц-Фейн. У 1919 р. в Херсоні був вбитий К. Фальц-Фейн. За короткий час у Фрідріха було кілька серцевих нападів. Не допомогло і лікування в санаторії Бад Кіссінген неподалік від Берліна. 2 серпня 1920 р. Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн помер. Поховали його в Берліні на кладовищі «Дванадцяти Апостолів». Пізніше брат Володимир поставив на могилі пам'ятник.

Враховуючи, що Фрідріх був людиною прямого характеру і любив прямі лінії, пам'ятник зробили прямої форми. До підніжжя його поставили дві скульптури степових орлів, яких покійний дуже любив, а вічнозелені троянди, що завжди росли перед будинком Фрідріха, прикрасили свіжу могилу. Було висічений напис: «Тут спочиває знаменитий творець «Асканії-Нова». Влада Берліна взяла на себе безстрокову турботу про збереження пам'ятника та могили.

З 1936 р. в альпійському державі-князівстві Ліхтенштейн на віллі з незвичайною для тієї місцевості назвою «Асканія-Нова» мешкає Е. О. фон Фальц-Фейн – нащадок знаменитого роду. Навіть в еміграції він слідкував за подіями в колишній вотчині, переживаючи за долю степу та його мешканців. Цікаво, що він робив різні спроби побувати в «Асканія-Нова». Тільки під час свого першого візиту до Радянського Союзу у 1980 р., в якості голови Олімпійського комітету Ліхтенштейну, Едуард Олександрович мав на меті відвідати не Москву, а саме рідні місця. Та цей візит не приніс тієї радості, на яку розраховував барон. У СРСР ніхто його не чекав, а в Асканію-Нова Едуард Олександрович потрапив лише на півгодини, і прийняли його зовсім не гостинно, звичайно це його дуже засмутило.

Сьогодні нащадки Фальц-Фейнів приїжджають сюди з всього світу, щоб вшанувати пам'ять свого предка.

1984 р. заповідник на VIII сесії Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» був включений до міжнародної мережі біосферних резерватів (Сертифікат ЮНЕСКО від 15 лютого 1985 р.). 1985 р. «Асканія Нова» міцно закріпилась у системі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Сьогодні це природоохоронна науково дослідна установа державного і міжнародного значення.

Указом Президента України від 26 листопада 1993 р. № 563 йому надано статус біосферного заповідника, а постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1994 р. № 213 визначено сучасну назву – Біосферний заповідний «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна. Держава не забула подвижницьку діяльність видатної родини і навіть викарбувала ювілейну монету «100 років «Асканія-Нова».

31 липня 2005 р. в Херсонському художньому музеї ім. Олексія Шовкуненка відбулася урочиста церемонія передачі на зберігання до Державного архіву Херсонської області унікального архіву засновника заповідника Асканія-Нова Е. О. Фальц-Фейна — понад 6000 документів, які охоплюють період з 1829 р. та 14 книг[4, с.9].

2009 р. був відкритий новий пам'ятник засновникові «Асканії-Нова» Фрідріху Фальц-Фейну (1863-1920 рр.) переданий у дар заповіднику племінником засновника, громадянином князівства Ліхтенштейн, бароном Е. Фальц-Фейном.

Родину Фальц-Фейнів можна по праву вважати творцями і будівельниками у справі заповідної діяльності, адже неможливо переоцінити те, що ними зроблено. Сьогодні біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна – найбільший еколого-освітній центр на півдні України. Природне ядро заповідника – наукова лабораторія всього світу, резерват миру, одне з 7 чудес України. «Асканія-Нова» це неоціненний дар, який треба берегти з такою ж завзятістю, яка була у свій час притаманна засновнику заповідника та всієї родині Фальц-Фейнів.

Список використаних джерел

1. Державний архів Херсонської області Ф.Р. – 4097, оп. 1, спр. 88, 102 арк.
2. Козлова Е.В. Аскания-Нова. Зоопарк в южно-русских степях. Петроград, 1923. 136 с.
3. Бородин И.П. Охрана памятников природы. СПб., 1914. 32 с.
4. Яценко А. Дарунок родини Фальц-Фейнів. Наддніпрянська правда. 2005. 5 серпня. С.9.

*Деревінський Василь Федорович, доктор історичних наук, проф.,
професор кафедри політичних наук КНУБА*

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Становлення українського національного руху в Галичині у першій половині ХІХ ст.

В ХІХ ст. Галичина перебувала під владарюванням Австрійської імперії і становила окремий «коронний» край – «Королівство Галиції і Ладомерії» з центром у Львові. У 1846 р. до українського підавстрійського королівства приєднали польські території з Краковом. Крім Галичини в складі імперії перебували українська Буковина та Срібна Земля. За переписом 1900 р. українці домінували в Галичині, становлячи 62 % усіх мешканців краю, крім них проживало 25 % поляків, 12 % євреїв тощо. Стежачи за непорушністю кордонів імперії віденський уряд вдавався до ситуативних тактичних союзів з певними елітами провінцій, використовуючи в своїх інтересах їхні антагонізми.

З приєднанням Галичини австрійські монархи здійснили низку заходів в напрямку поліпшення соціально-економічного і культурного життя українського народу, який перебував під асиміляційним пресом поляків. Привідсунута в ході цих реформаційних дій від влади польська аристократія негативно сприймала такі кроки нової німецької бюрократії. Хоча на той час ще не відчувала якихось загроз для свого панівного посідання в Галичині.